

REGIONALIZAM KAO NOVOKOMPONIRANI IZRAZ U ARHITEKTURI

BORIS MORSAN

Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
41000 Zagreb, Kačićeva 26

UDK 39:72

Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper
Primljeno 12. 5. 1993.

U arhitekturi postoje slučajevi kada je ona, osim što je projektirana kao arhitektura, ujedno dizajnirana da prenosi neku poruku. Poruka, izvanumjetnički sadržaj, tada suodređuje projektiranje arhitekture. Smisao oblikovanja postaje istovremeno i dizajniranje poruke, dakle prikazivanje izvanumjetničkog sadržaja i projektiranje arhitekture.

Takve slučajeve projektiranja možemo naći u historicističkoj i novokomponiranoj arhitekturi. U tim opredjeljenjima ne razvijaju se novi oblici, nego se oblici preuzimaju kao motivi iz nešto drugačijih kulturnih cjelina i njihovih arhitektura radi opisivanja nekog uzora. Karakteristični detalji i materijali u današnjoj novokomponiranoj mediteranskoj arhitekturi, kao što su krovovi pokriveni zaobljenim opekama, prozori s kamenim okvirima, kamene konzole pod žljebovima itd., nisu sami za sebe u originalnoj izvedbi ilustracije ili slikovni prikaz. Ali kada se oni primijene da bi kuća pomoću njih evocirala, scenografski, neki stil života i nekakvu tradiciju građenja, onda ta kuća po smislu i cilju oblikovanja postaje bliža scenografiji ili figurativnom slikarstvu, nego arhitekturi. Ona tako postaje ilustracija i poruka s narativnim karakterom. (Slike 1 i 2 str. 144.)

U takvoj arhitekturi se oblici, preuzeti iz tradicije, u stvari karikiraju i ugrađuju se u kombinacije koje ne predstavljaju evokaciju tradicije nego ju grubo deformiraju. Česti su primjeri na kojima su masivni zidovi i svodovi, iz tradicijske arhitekture, interpretirani kao tanki lukovi od betona, obloženi kamenom ili ožbukani. Središnji dijelovi kuće imaju oblik kutija s trokrilnim prozorima i balkonima koji ničem ne služe a sve se to pokriva primitivnim oblicima dvostrešnih krovova, kakovi se grade na barakama.

Sam naziv regionalizam ima šire značenje od upotrebe kojom se u arhitekturi označava oponašanje lokalne tradicije građenja. Dok taj izraz u teoriji arhitekture, slično i srodno drugim teorijskim disciplinama, može označavati karakteristike ili kvalitete vezane uz neko mjesto, u svakodnevnoj upotrebi i jeziku arhitekata kod nas danas, pod tim imenom misli se na točno određenu vrstu graditeljstva, u kojem se oblici preuzimaju bez stvaralačkog doprinosa i umjetničkih kriterija arhitektonskog projektiranja. Tako je regionalizam

Slika. 1

Slika. 2

Slika 1: Hotel u uvali Scott. **Slika 2:** Stambena zgrada u Veloj Luci na Korčuli. Arhitektura kojom se nastoji kao scenografijom dočarati ugođaj lokalnog graditeljstva.

izgubio vezu s izvornim vrijednostima narodne arhitekture. Ovo uže značenje ušlo je u upotrebu poslije drugog svjetskog rata, šezdesetih godina u vrijeme procvata arhitekture koja je na veliko počela oponašati pučke uzore.

Potrebno je točnije objasniti i termine narativni - ilustrativni - opisni - slikovni prikaz, kojima se služim. Ti izrazi uvijek upućuju na vezu i odnos ilustracije s njezinim motivom.

Kad kažemo da ta veza može biti narativna ili opisna, ukazujemo na jedan odnos koji je svojstven izražavanju u govoru i literaturi - dakle, jednom drugačijem mediju nego što su likovne umjetnosti. Međutim, i literarni opis i figurativna slika vezani su uz svoj sadržaj prikazivanja kao na ishodište ili motiv. U reproduciranju motiva, riječima ili slikom, sredstva su različita. Kada se u figurativnom slikarstvu prikazuju motivi, koji imaju predložak u opisima iz literature, pri procesu slikanja formiraju se slike kao što ih i čitatelj, u izvjesnoj mjeri, stvara čitajući.

Ono što, osim prikaza motiva, figurativno slikarstvo pruža jesu originalne likovne vrijednosti, boje, svjetla, sjene, kompozicije itd. Literarne vrijednosti, koje se prenose motivom, na slici gube svoj opis u jeziku, pa bivaju potisnute u izvanumjetničke vrijednosti. Za tu situaciju važi Ingardenova primjedba: " pravi umjetnički likovni problem ne poima se iz teme " (1975. s.95.) Na slikama pojedini dijelovi mogu služiti samo za prenošenje ili opisivanje motiva. Takvi dijelovi mogu u slike uvesti i ono što Ingarden zove estetski negativnim momentima: "To je naročito neprijatno kada su konstruktivni elementi slike lišeni čisto slikarskih, estetski vrijednih kvaliteta i služe samo da uvedu literarne ili historijske motive." (ibid)

Figurativno slikarstvo je narativno i opisno po tome što naraciju i opise motiva ostvaruje ilustriranjem. U tom procesu pojavljuju se, kod vrijednih ostvarenja, specifične likovne vrijednosti. Zbog njih Ingarden kaže da svaka prikazivačka (slikovna) slika "sadrži u sebi izvjesnu 'apstraktnu sliku' koja promatraču dopušta da 'apstrahira' od istorijske kao i od literarne teme i konačno od prikazanih predmeta (....). Kao rezultat ovakvog apstrahiranja preostaje samo zbir čisto vizulanih-kreativnih momenata, koji predstavlja osnovu naročitih slikarskih estetski valentnih kvaliteta i estetske vijednosti što je u njima fundirana." (ibid.)

I u arhitekturi su slikovni, narativno-opisno-ilustrativni dijelovi također uvijek vezani na neki motiv, sadržaj ili temu prikazivanja. Ponovo ovdje imamo situaciju u kojoj vrijednost prikazane teme ili motiva, spada u izvanarhitektonske vrijednosti. Opisi u arhitekturi mogu biti dodani, aplicirani, građenim konstrukcijama. Aplikacije su najčešće slike, kipovi, ili suvremena sredstva za masovno komuniciranje. Opisi mogu ilustrirati i na način scenografije, pomoću arhitektonskih oblika. To je slučaj kod regionalizma kakvim se ovdje bavimo.

Teoretičari arhitekture, kao Charles Jencks (1977), novokomponirani regionalizam, pod nazivom vernakularna arhitektura, svrstavaju u strujanje koje zovu postmodernom arhitekturom. Glavni razlog za to proizlazi iz opisno-ilustrativno-narativnog karaktera

novokomponiranog regionalizma. Treba ipak naglasiti specifične karakteristike koje tu arhitekturu izdvajaju iz "postmoderne". To su u prvom redu - posebna vrsta motiva koji se lako mogu razlučiti od drugih tema "postmoderne" i koji uvijek imitiraju tipične teme pučke arhitekture. Zatim, regionalizam, kao svojevrsna malograđanska romantika nosi u sebi jake emocionalne naboje - težnje da se stvori jedan drugačiji idilični svijet. Zbog gotovo uvijek niskih i zanemarenih umjetničkih vrijednosti koje postiže, možemo o takvom regionalizmu govoriti kao o novokomponiranoj arhitekturi i kao o kiču. Velika rasprostranjenost regionalizma pokazuje još jednu razliku u odnosu na "postmodernu" i ukazuje na njegovu specifičnu socijalnu ulogu. Uz tu ulogu vezana je i činjenica da je novokomponirani regionalizam na mnogim mjestima na svijetu stil koji je arhitektima i korisnicima nametnut pomoću propisa već prije početka projektiranja.

Novokomponirani regionalizam ima i drugačiji nastanak i razvojni put od onoga što je nekoliko teoretičara arhitekture nazvalo postmodernom arhitekturom. On ima drugačije porijeklo polaznih postavki i teoretskih ideja jer izvorno u sebi ne nosi, i nije nastao, iz strukturalističkih postavki o tome kako je arhitektura sustav znakova, vrsta jezika ili govora. Za razliku od toga ideje o "postmodernoj arhitekturi" proizašle su upravo iz takvih strukturalističkih shvaćanja. (Jencks, 1977; De Saussure, 69; De Fusco, 1972)

Za novokomponirani regionalizam je karakteristično da se regionalne karakteristike građevina najčešće ostvaruju u fragmentima i rekonstruiraju obično površno odabrane i izolirane aspekte jednog svijeta u prikazu. Arhitekti "regionalisti" kod toga imitiraju, kao što sam rekao, uglavnom oblike stare pučke arhitekture da bi stvorili narativnu arhitekturu s jakim romantičnim nabojem. Povijest inspiracija s regionalnim karakteristikama seže u rane početke moderne arhitekture. Ali to početno ugledanje na lokalne uzore i staru narodnu arhitekturu nema ništa s današnjim opisnim regionalizmom. Prema Jurgenu Joedickeu došlo je u drugoj epohi razvoja moderne arhitekture, između 1930. i 1939. godine, do jedne pojave odvajanja od "internacionalnog" stila u smjeru regionalnih karakteristika. Izvorna inspiracija regionalnom arhitekturom interesirala se u prvom redu za "odnos građenog prema topografiji" i za "upotrebu lokalnih, uobičajenih materijala". Ali ta inspiracija je u sebi već krila "opasnost od vraćanja k anakronističkim građevnim oblicima". Kod epigona je tako nastao jedan "domaći stil, a traženje topline u izrazu vodilo je k jednoj krivo shvaćenju udobnosti". (1975. s.16.,26.)

Novokomponirani regionalizam razvijen u poslijeratnoj hrvatskoj arhitekturi, sveo se gotovo isključivo na oponašanje oblika. I makar je ta arhitektura široko zastupljena i rasprostanjena, malo je značajnih arhitekata istraživalo u njenom smjeru. Uzroke rasprostranjenosti vjerojatno treba tražiti i kod publike i kod arhitekata. Arhitektima, s jedne strane, regionalizam je otvorio mogućnost da prošire tržište za projekte u kojima slikovitost može sakriti mnoge neriješene probleme projektiranja. Novokomponirani regionalizam predstavlja jednostavan način da se izbjegne napor u projektiranju. Kuće se sastavljaju od poznatih oblika i narativno manipulirane formom zamagljuje probleme prostornih vrijednosti.

Kod publike uzrok rasprostranjenosti novokomponiranog regionalizma velikim dijelom proizlaze iz reakcije na modernu arhitekturu, koja je u nekontroliranom razmjeru komercijalizirana ili je dolazila u ruke nedovoljno zrelim autorima. Drugi je uzrok sentimentalna romantika na koju je upozorio Joedicke. Regionalistička romantika, kao uostalom svaka romantika, nastaje iz sentimentalne nostalgije i čežnje za drugačijim svijetom od onog u kojem se nalazimo. Regionalistička arhitektura taj drugačiji svijet nastoji dočarati građenjem.

Pomoću motiva preuzetih iz drugačijeg svijeta nastoji se izaći iz sadašnje situacije, duševnog stanja, raspoloženja i sukoba. Poticaj za takvo vezanje uz romantične projekcije stvaraju nespokojsva i neuroze koje se vežu uz naivno nastojanje da se idiličnim ambijentom promijeni situacija, stekne utočište i zadovolji nespokojsvo. U okolini u kojoj se neurotik nalazi uvijek i u svakoj situaciji nešto nedostaje spokojstvu. On nikada nije "sada i ovdje", uvijek mu nešto smeta a od okoline se uvijek traži nešto drugo nego što ona pruža. Na žalost, u novom ambijentu se to ponavlja i ponovo se traži nešto drugo. Jer neurotične napetosti se teško mogu riješiti sa slikovnim prikazima napravljenim pomoću arhitekture. Slikovna figurativna arhitektura teško može zadovoljiti one težnje i probleme zbog kojih je konflikt nastao. Uloga arhitekture je tu precijenjena jer je samo pomoću arhitekture teško djelovati na kompleksne životne situacije i duševni život.¹

Rezultati prijanjanja uz idilično-romantično-sentimentalne predloške zato su obično žalosni i u pogledu umjetničke vrijednosti arhitekture i u pogledu zadovoljenja duševnog stanja.

Na početku sam novokomponirani regionalizam nazvao malograđanskom romantikom. Profesor Milan Prelog ga je u jednom predavanju označio kao desničarsku romantiku. Ja sam upotrijebio blaži izraz. Malograđanska crta koja prati ovaj fenomen ispoljava se u svojevrsnoj isključivosti u izboru motiva i u uskogrudnosti i zatvaranju prema svim drugim utjecajima i vrijednostima. Drugačiji novi pogledi, stilske mogućnosti, mogućnosti organiziranja ili komponiranja redovito bivaju potisnuti ako proturiječe regionalističkom idealu. Nije slučajno da je njemački nacionalsocijalizam pokazao sklonost upravo ovako iskrivljenom regionalističkom pristupu. Dobar primjer je Hitlerova vila u Obersalzbergu koju je Albert Speer pokazao u svojim Sjećanjima. (1969. s.99,112-113.) (Slika 3 str. 146) Malograđanski ukus i raspoloženje prati kič - i obratno. U obje ove pojave vanumjetnički problemi su važniji i naglašeniji od umjetničkih. Prestaje biti važno kako je nešto prikazano. Dolazi do potiskivanja i izostajanja umjetničkih vrijednosti i vrijednost motiva pokušava nadoknaditi umjetničku vrijednost.

Kamenom obloženi zidovi i regionalistički lukovi na fasadama, koji služe kao ilustracija samo su jedan korak udaljeni od figura glinenih patuljaka u vrtovima ili kipova lavova na ogradama. Po izboru svojih obaveznih oblika novokomponirani regionalizam je, kao što sam rekao, usmjeren na uzore iz pučke arhitekture. Taj izbor iz folklorne romantike stvorio je, kao i u glazbi, jednu vrstu novokomponiranog komercijalnog stila. (Slike 4 i 5 str. 147)

¹ Vidi prikaz Marvina Kaspera o liječenju neuroza pomoću posebno napravljenih ambijenata u tibetanskoj buddhističkoj Maitri terapiji (1986)

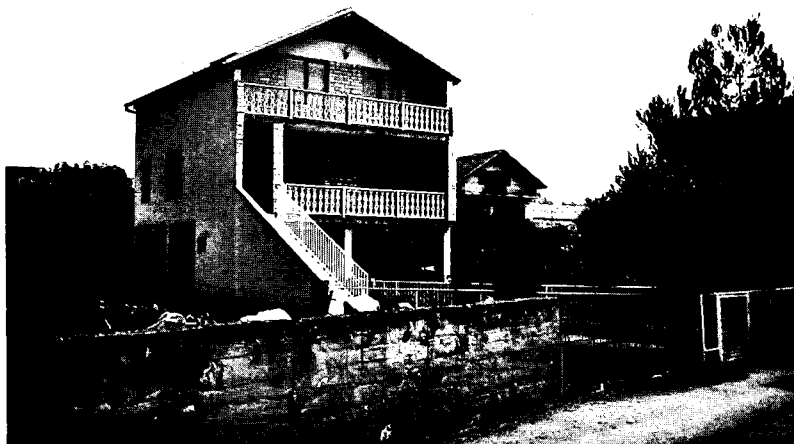
Slika 3: Hitlerov projekt i izgrađena vila u Obersalzbergu

Novokomponirana arhitektura je, kao i novokomponirana glazba, sociološka činjenica. Sociologija kulture mogla bi objasniti dublje razloge nastajanja, podlogu za širenje, ulogu obrazovanja i rasprostranjenost tih fenomena. U estetskom pogledu za nas je interesantniji pad i gubitak prostornih vrijednosti na račun površne slikovitosti. Prostorne vrijednosti izvornog folkloru gube se kod epigona. U novokomponiranom stvaranju vladaju principi u kojima gotovi, preuzeti i kompilirani predlošci pobuđuju nostalgijna raspoloženja. Originalno strukturiranje djela, drugačija građa ili umjetnička ideja mogu samo poremetiti površno kompiliranje.

Značenje i snagu emocionalnog naboja novokomponiranih regionalističkih pokušaja otkriva prodor novokomponirane ideologije u pravne akte, kao što su uvjeti za izgradnju. Isto značenje i snagu potvrđuje isključivost u provedbi tih pravnih akata. U pravnoj problematici, koja prati suvremenu arhitekturu, vlada kroz propisivanje oblika ograničenje umjetničkog istraživanja, kakvo momentalno ne možemo zamisliti ni u književnosti, ni u likovnim umjetnostima izvan arhitekture, i uopće, ni u jednoj drugoj grani umjetnosti. Jer

Slika 4

Slika 5

Slike 4 i 5: Obiteljske kuće u Veloj Luci i u Pirovcu

ako su prije nego što se uopće počne projektirati već propisani oblici krova, visine, dimenzije tlocrta, stil i čak materijali, onda je očito da je arhitektura uklještena u situaciju u kojoj se ne može i ne dopušta istraživanje. Umjetničko istraživanje i izgrađivanje jednog dijela nove kulture žrtvovani su kod toga unaprijed. Kao poticaj i razlog za bijeg u službeni romantični i ilustrativni stil ističu se zablude i strahote moderne arhitekture. Kao posljedice rađaju se sada strahote službenog stila. Uvjeti za izgradnju prerasli su u suvremenoj arhitekturi u upute za projektiranje. Tako je pravni sistem, koji prati arhitekturu, usmjeren na vođenje nesamostalnih autora, umjesto da potiče selekciju kompetentnih stvaralaca. Ova situacija nije karakteristična samo za naše vrijeme i sredinu. Ona, međutim, pokazuje do koje mjere narativno-slikovni moment prikazivanja u arhitekturi može biti značajan, i u sociološkom smislu dalekosežan. I do koje mjere on, poslužimo se Joedickeovim izrazima (op. cit. s.16.), može postati isključujući, umjesto da bude oživljavajući element.

Regionalistički projekt dječjeg vrtića u Supetru na otoku Braču nastao je s namjerom da se oživi tipična arhitektura mediteranskog područja. Zato je kući nametnut kosi krov, pokrov od zaobljenih opeka i kameni zid. Ali autor je kameni zid vezao uz male otvore i budući da nije želio napustiti odnos kameni zid - mali otvori, kuća je ostala zaobljena u zidu. Tako dječji vrtić nije mogao dobiti pogodnosti otvaranja prema okolini, koje je moderna arhitektura razvila, i koje s lakoćom rješava. (Slika 6)

Slika 6: Dječji vrtić u Supetru na Braču

S druge strane pogodnosti nove tehnologije na toj kući primijenjene su tako da demantiraju regionalističku poruku. Na krov su ugrađeni kosi prozori, umjesto tradicionalnih izbačenih prozora s vertikalnim krilima nad kojima se gradio mali krov. Stakla prozora prizemlja i prvog kata reflektiraju sunčane zrake i imaju metalni odsjaj. Rasvjetna tijela oko zgrade ne pripadaju također tradiciji. Svijet tradicionalnog ambijenta je sugeriran scenografski i samo djelomično, ali je zato drastično ograničio praktičnu iskoristivost zgrade i mogućnosti koje pruža suvremena arhitektura.

Upada u oči da se kod propisivanja oblika nikada nisu tražili oblici iz umjetnički razvijenih stilova. Na Mediteranu se nikad nije pojavio zahtjev da se projektiraju oblici slični antičkim, renesansnim ili baroknim uzorima. Uvijek se traže imitacije pučke arhitekture. One ne obvezuju na umjetničke domete, bez kakvih se profesionalno i visoko razvijeni stilovi ne mogu ostvariti. Zahtjevi za projektiranjem regionalističke arhitekture pretpostavljaju, uvode i omogućuju diletantsko projektiranje - projektiranje za koje zapravo ne treba znati projektirati. Zato su rezultati tako često neartikulirano spojeni konglomerati nasumce sastavljenih dijelova sličnih pučkim arhitekturama.

Rasprostranjenost novokomponiranog regionalizma i pritisci s kojima se on nameće pokazuju, s jedne strane, veliku rasprostranjenost neurotičnih stanja u prihvaćanju okoline. S druge strane, ta velika rasprostranjenost ispoljava se u vrlo maloj grupi tema, uzora i romantičnih predložaka. Repertoar tih tema je daleko uži od repertoara tema u umjetničkim istraživanjima s visokim dometima. Ovo pokazuje kako velika populacija u našoj civilizaciji na isti način pokušava savladati iste probleme.

Proizvodi bez umjetničkih vrijednosti, s formama sličnim umjetničkim djelima, u glazbi i literaturi, nazivaju se šundom. Kod nas postoji zakon koji takvoj produkciji nameće izvjesne restrikcije u vidu poreza. Kič spada u šund, ali kič uvijek ima svoj emocionalni nostalgično-romantični naboj, koji šund ne mora imati.

Šund postoji i u arhitekturi. Primjeri za šund su svakako masovno proizvedena, brzo i loše projektirana nova naselja oko gradova. U novije vrijeme počela se ta masovna proizvodnja pomagati i upotpunjavati sa romantičnim motivima kiča. Najčešći oblici koji se koriste u tom prelazu šunda u kič su nespretno oblikovani lukovi i imitacije mansardnih krovova. Postoje primjeri u kojima su mansardni krovovi dospjeli čak na nebodere.

Zakon o šundu ne pogađa svaki puta kič. Kao da se želi poštediti romantične osjećaje ljudi. Međutim zakon o šundu, a to je značajno, nikada nije primijenjen na šund u arhitekturi - a pogotovo nikada nije primijenjen na kič u arhitekturi.

LITERATURA

- DE FUSCO, R.: *Architektur als Massenmedium*, Bertelsmann, Gutersloch, 1972.
DE SAUSSURE, F.: *Opšta lingvistika*, Nolit, Beograd, 1969.
INGARDEN, R.: *Doživljaj, umjetničko djelo i vrijednost*, Nolit, Beograd, 1975.
JENCKS, CH.: *The Language of Postmodern Architecture*; Rizoli, New York, 1977.
JOEDICKE, J.: *Moderne Architektur*, Krömer, Stuttgart, 1969.
KASPER, M.: *Prostorna terapija i projekt Maitri*, Kulture Istoka, 10/1986.
SPEER, A.: *Erinnerungen*, Propylaen Verlag, Berlin, 1969.

THE NEWLY-COMPOSED EXPRESSION IN ARCHITECTURE Summary

In the contemporary newly-composed regionalistic architecture pictorial - narrative - descriptive and illustrative parts are always linked to a motif taken from the local, folklore architecture. The problems of composition, kind of designing and artistic values are suppressed by the sticking to the motif. Artistic demands are minimal or are mostly totally ignored and the demands for the representation of the motif are maximally stressed. This is the reason why newly composed regionalism is realization of kitsch, with buildings put together with compiled well known and often used forms. The narrative - illustrative manipulation with forms has the task to hide the problems of spatial values. Behind such attempts, to make environments which should, by the means of illustration, compensate something unsatisfied in the dispositions and spiritual states, stands a strong and wide spread emotional charge. This emotional charge asks for satisfaction through the naive attempt to change the situation through an idyllically designed environment, to achieve sanctuary, and satisfy untranquilities in an harmless world illustrated in a manner of stage set. Complex life situations and origins of neuroses can not be solved with figurative illustrations in architecture. Architecture and illustrations are not a very appropriate tool for the satisfying and solving problems and aspirations which did not arose from architecture and which caused conflicts. This is the reason why results of sticking to idyllically - romantic - sentimental patterns, characteristic for the newcomposed subcultural production, give sad and poor results in the aspects of artistic and in the aspect of influence on the frames of mind. From the history of art we can see that every motif can be used for the creation of a masterpiece of art. The entire problem of the newly- composed regionalism, in its mass-production, is that people who try to conceal their weaknesses in design resort to illustrations.